

למיקומן של מצוות מקרא ביכורים ויודוי מעשרות*

א. מצוות ביכורים ויודוי מעשרות חותמות את מסכת המצוות

שתי מצוות חותמות את מסכת המצוות שבספר משנה תורה: מצוות ביכורים ומצוות יודוי מעשרות. ועם הסיום, יש מקום להזהיר שוב על קיום המצוות: "היום הזה ה' אלהיך מצוץ לעשות את החקים האלה ואת המשפטים, ושמרת ועשית אותם בכל לבבך ובכל נפשך" (דברים, כ"ו, טז). כדברי הרמב"ן שם: "הנה השלים משה לבאר את התורה ולחדש כל המצוות אשר ציווה אותו השם לחדש להם, ולכך אמר 'היום הזה ה' אלהיך מצוץ לעשות את החקים האלה ואת המשפטים', כי כבר השלמתי לך הכול".¹ יש לברר מדוע זכו דווקא שתי מצוות אלו להיות מוזכרות בחתימה.

ב. גם בספר שמות מצוות ביכורים חותמת

מצינו את מצוות ביכורים כחותמת מסכת מצוות נוספת - מצוות ספר הברית, והן אותן מצוות שבאו בפרשת יתרו ובפרשת משפטים, לאחר עשרת הדברות, כשבסופן: "ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה' אלהיך לא תבשל גדי בחלב אמו" (שמות, כ"ג, יט). זוהי גם חתימתה של חטיבת המצוות בפרשת כי-תשא (ל"ד, יז-כו). ליתר דיוק: בדברים וגם בשמות מופיעה מצוות ביכורים כמצוה שלפני האחרונה.² הרב הופמן בפירושו לדברים רואה, כנראה, קו אחיד בזה: "ספר הברית בשמות מסיים במצוות הבאת ביכורים וכן מסתיימות המצוות בספר משנה תורה במצוה זאת... וכיוון שבכלל מצוות ביכורים היא מצוות הודיית ביכורים, סמך הכתוב לפרשת ביכורים עוד פרשה אחרת, אשר גם בה נצטוונו על מצוות יודוי במקדש, דהיינו כשביענו מן הבית את כל המתנות שנתחייבנו בהן ונתנו אותן לבעליהן".

* מתוך הסדרה: סדר ותבנית בתורה (בהכנה).

¹ באמת יש לתמוה: הלא עדיין לא הושלמו המצוות. שתי מצוות לפחות יש להלך בפרשת וילך: מצוות הקהל (ל"א, יג) ומצוות כתיבת ספר תורה הנלמדת מן הכתוב "ועתה כתבו לכם את השירה הזאת" (ל"א, יט; ראה רמב"ם, הלכות ספר תורה, ז', א). ולדעת הרמב"ן יש גם בפרשת נצבים מצוה, מצוות התשובה, כעולה מפירושו לפסוק יא בפרק ל': "...כי המצוה הזאת... על התשובה הנזכרת כי 'השבת אל לבבך... ושבתי עד ה' אלהיך' מצוה שיצווה אותנו לעשות כן".

ואפשר שיש להבחין בין מצוות כוללות למצוות פרטיות. כל שלוש האחרונות הן מצוות כוללות המתייחסות ושייכות לכל התורה כולה על כל מצוותיה הפרטיות. עיקרה של מצוות הקהל - קריאת המלך את מצוות התורה. מצוות כתיבת ספר-תורה באה לאחר שכבר יש ספר-תורה. ומצוות התשובה - אף שיש לה שייכות לכל מצוה באורח ישיר, שמשקטא אדם אף במצוה אחת חייב לשוב, בכל זאת יש מקום לדבר בה אחר השלמת כל המצוות כולן. משהושלמה התורה ונכרתה הברית על ברכות וקללות שבה, באה מצוות התשובה להורות דרך תיקון גם לאחר שיעברו.

² האחרונה היא: איסור בשר בחלב. הקשר בין ביכורים לאיסור בשר בחלב אמו נעוץ - כך הסביר מ"ד קאסטו בפירושו לספר שמות (כ"ג, יז) - במנהגי הכנענים לבשל גדי בחלב אמו בחג הביכורים שלהם.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

כלומר, מצנות ויודי מעשר באה אגב מצנות ויודי ביכורים, שבה ראוי לחתום כדרך שבה נחתם ספר הברית בשמות. אבל לא פירש הרד"צ הופמן מדוע ראוי היה לחתום במצנות ביכורים. בספר שמות הדבר מובן, שכן מצנות ביכורים משולבת שם היטב במערכת מצנות המועדים, שהרי חג השבועות הוא "חג הקציר בְּכֹרֵי מעשיך" (כ"ג, טז). ואילו בספר דברים היא מופיעה בנפרד, ומקומה טעון הסבר.

ג. קשר ניגודי לסוף פרשת כי-תצא

ראב"ע מבקש לקשור בקשר 'מקומי' אל האמור בסיום פרשת כי-תצא: "בעבור שכתוב בהניח ה', אמר השם כי יש מצוות הן קודם בהניח ה', רק כאשר תבוא והם: הביכורים והמעשר וכתיתבת התורה על האבנים ובנות המזבח והברכה והקללה על שני ההרים".

לדידו, עוסקת פרשת כי תבוא בַּמצוות המיידיות שתחולתן מיד עם הכניסה לארץ, לעומת מצוות מחייבת עמלק הנדחית לזמן המנוחה. כנראה כוונתו למצוות מחודשות שחייבים בהן עם הכניסה, שאם לא כן הרי רובי מצוותיה של התורה תקפות מיד; אלא שרובי המצוות כבר חייבים בהן עוד במדבר, לא כן אלו שהביאה לארץ היא שגורמת להן לחול.

ומקום יש לדון בדבריו. ראשית: לדידו צירפה כאן התורה מצוות שעה כמו הקללות והברכות ובניית המזבח עם מצוות דורות כמקרא ביכורים ויודי מעשר. שנית: תחולתם של שתי האחרונות אינה מיד, אלא לאחר תום שנות הכיבוש והחלוקה כפי שעולה מסוגיית מצוות התלויות בארץ, במסכת קידושין (לז, ע"ב). שאלה זאת כבר הקשה הטור בפירושו על התורה. מאידך, מצינו מצווה שלפי קבלת חז"ל תקפה היא מיד עם הכניסה לארץ, והיא מצוות חלה³; ולשיטתו של ראב"ע, דווקא אותה היה ראוי להעתיק לסוף כי-תצא⁴.

ד. ביכורים ויודי מעשר - תחילה וסוף

אפשר שבאו בחתימת המצוות שתי המצוות הללו, בשל היותן מייצגות את המכלול כולו, על הזיקה והיחס שבין מרכיביו. שתי מצוות אלו שייכות למה שמוגדר כמצוות התלויות בארץ⁵. האחת - ביכורים - פותחת את סדרת המצוות, והשנייה - ויודי מעשר - חותמת.

³ "ויודבר ה' אל משה בבאכם אל הארץ... - ר' ישמעאל אומר: משונה זאת מכל ביאות שבתורה, שבכל ביאות שבתורה הוא אומר 'והיה כי תבואו אל הארץ, 'והיה כי יביאך' - וכאן הוא: 'בבואכם' - ללמדך שכיוון שנכנסו לארץ מיד נתחייבו בחלה". ספרי במדבר, פסקה קי.

⁴ טעם אחר לסמיכות תחילת כי תבוא לסוף כי תצא, משמיע האברבנאל. לדידו, הרי כאן בחינת זה לעומת זה - "אחרי שזכר בפרשה של מעלה שיזכרו רשעת עמלק ואשר הרע עמהם כדי להשיב גמולו בראשו, זכר כאן שגם כן יזכרו הטובות שקיבלו המה מהשם יתברך כעל כל אשר גמלם כרב טוב לבית ישראל... וכדי להבדיל בין האור ובין החושך ראה מסדר הסדרים בתורת האלוהים לעשות התחלת הסדר מהמצוה הזאת להבדילה מפרשת עמלק".

⁵ אמנם ממקורות הלכתיים אחדים עולה, כי מצוות ביכורים נחשבת פחות תלויה בארץ משאר אחיותיה. ולא כאן המקום להאריך בזה.

קדימותה של מצוות ביכורים מפורשת במשנה במסכת תרומות (ג', ו-ז): "המקדים תרומה לביכורים, מעשר ראשון לתרומה ומעשר שני לראשון, אף על פי שהוא עובר בלא תעשה, מה שעשה עשוי שנאמר: 'מלאתך ודמעך לא תאחר'. ומניין שיקדמו הביכורים לתרומה?... אלא יקדמו ביכורים שהן ביכורים לכל..."⁶.

לאחר שנתן האדם את כל שצריך היה ליתן במשך שלוש שנות המעשר, או-אז באה המצווה החותמת, מצוות וידוי מעשר. ונוסח הוידוי מלמד, שכל אותן מצוות אחוזות זו בזו, וכל עוד לא קיים את כולן בשלמות, אי אפשר לו לומר את הוידוי.

הרי זה כמו מבנה מיניאטורי לכל מערכת מצוותיה של תורה: אף הן אחוזות זו בזו, ואי קיומה של אחת מהן כבר פוגם בתמונה הכוללת. ולכך יכול משה לומר - לאחר שתי מצוות אלו - "היום הזה ה' אלהיך מצוך לעשות את החקים האלה ואת המשפטים ועשית אותם".

ה. ברית-הדדיות; ביכורים ומעשרות - מבוא לברית

פרשת כי-תבוא, על הברכות והקללות המלוות אותה, היא פרשת כריתת הברית, ברית ערבות מואב. שכך נאמר לקראת חתימתה: "אלה דברי הברית אשר צוה ה' את משה לכת את בני ישראל בארץ מואב, מלבד הברית אשר כרת אתם בח'ב" (דברים, כ"ח, סט).

ברית - נכרתת בין שניים, ועניינה זיקה וקשר ביניהם. הדדיות היא מלת-מפתח בברית, והדבר מוצא לו ביטוי בהקבלה בפרשתנו:

"את ה' האמרת היום להיות לך לאלהים וללכת בדרכיו ולשמר חקיו ומצותיו ומשפטיו ולשמע בקלו.

וה' האמירך היום להיות לו לעם סגלה כאשר דבר לך ולשמר כל מצותיו ולתנתך עליון..."

(כ"ו, יז-יט).

הוא לכם ואתם לו. אבל כיוון שבידו כול, הרי הוא הנותן; ואתם? לכך אולי באו מצוות ביכורים ווידוי מעשרות המייצגות את כל מכלול מצוות הנתונה שאדם מישראל מצווה ליתן מיבולו.

הדגשת הביאה לארץ, באה גם כדי להעמידה אל מול כל שהיה עד עתה. עד עתה היה הכיוון חד-סיטרי לחלוטין; ה' הוא שגאל את העם, הוא שכלכלם במדבר, הוא המביא אותם אל הארץ הטובה, ארץ זבת חלב ודבש. אכן, משיזכה האדם מישראל לראשית יבול אדמתו ויביאנה אל בית המקדש, או-אז מתחילה כאילו התמונה להתאזן; בעל הברית מתחיל ליתן את חלקו שלו.

עובר לכריתת הברית מודגשות אפוא מצוות אלו, שבהן האדם הוא הנותן. (אמנם אף בקרבנות האדם הוא המביא והוא המקריב, אבל לבד מזה שהיחיד אינו

⁶ הרע"ב כתב בפירושו הראשון שלכך נקראו ביכורים לבטא את היותה המצווה הראשונה.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

מצווה בקרבנות⁷ וקרבנותיו - נדבה, הרי שקרבנות הוא מביא אף מכספו, לעומת ביכורים שמביא הוא מאדמתו שלו⁸ ומפרי יגיעו ועמלו.)

היחיד כשליח ציבור

ברית שנכרתה, בין כלל ישראל לבין הקב"ה נכרתה. קללות וברכות האמורות בפרשה, לציבור הן אמורות ולא ליחיד. אבל מצוות רבות בתורה מתקיימות ע"י יחידים ולא על ידי הציבור בכללותו. מסתבר, שהיחיד המקיים - כשליח ציבור הוא, ולבד מחשבוננו הפרטי שלו הרי שכל מצווה והפסד עבירה נוקפים לחשבון הכלל. ואף זה מכלל ערבות שכל ישראל ערבין זה בזה⁹.

והנה בשתי מצוות שבפרשתנו - מצוות ביכורים ויודי מעשרות - מוצאים אנו יחיד המקיים, והוא חש עצמו שלוחו של הציבור כולו.

במצוות ביכורים, לאחר שהמביא משמיע בלשון יחיד: "הגדתי היום לה' אלהיך כי **באתי אל הארץ**", הרי הוא עובר ללשון רבים: "אשר נשבע ה' **לאבותינו לתת לנו**".

לאחר שהכוהן נוטל הטנא מידי ומניח לפני המזבח, ממשיך המביא, ושוטח סיפורה של כנסת ישראל כולה: "ארמי אבד אבי וירד מצרימה... ויכרע אתנו המצרים ויענונו ויתנו עלינו עבדה קשה. ונצעק אל ה' אלהי אבותינו... ויבאנו אל המקום הזה ויתן לנו את הארץ הזאת...". ושוב הוא מסכם בלשון יחיד את עובדת קיום המצווה על ידו: "ועתה הנה ה**באתי** את ראשית פרי האדמה".

נמצא: הוא הגיד והוא הביא והוא קיים המצווה, אבל הוא מדבר על כנסת ישראל, למתחילת התהוותה ועד התנחלותה את הארץ. והוא, כבן לכנסת ישראל, מקיים מצוות הארץ, מצוות הביכורים¹⁰.

⁷ חוץ מקרבנות מזדמנים בשל חטאים או מצבים (יולדת) אין כאן חובה קבועה. לעומת ביכורים ושאר נתינות שהם הבאות מתמידות, שהרי לכל ישראל נחלה שאותה אמורים הם לעבד.

⁸ ב"ב, פא, ע"א; ירושלמי ביכורים, פ"א, ה"ו.

⁹ על הערבות בפרשה הבאה, פרשת נצבים, ראה סנהדרין, מג, ע"ב, ורש"י לדברים, כ"ט, כח.

¹⁰ אפשר שיש בזה עניין נוסף הקשור בשאלת הבעלות האמתית על הארץ. העמיד על כך הרב י"ד סולובייצ'יק באחת מדרשות התשובה שלו: "ארץ ישראל מוחזקת היא בידינו מאבותינו (ב"ב, ק"ט, ע"א). האם פירוש הדבר כי לכל יהודי חלק בשותפות על הבעלות לארץ ישראל? לא, א"י אינה שייכת לכל יהודי ויהודי לחוד, אלא לכלל ישראל כחטיבה אחת ייחודית ועצמית. בחלוקת הארץ על ידי יהושע בן נון הועברו זכויות בעלים מן הכלל כולו לשבטים הייחודיים, קניין הכלל הועבר אז ע"י החלוקה לקניין פרטי. אבל קודם לחלוקה, וגם עכשיו כאשר חלוקת הארץ לשבטים אינה קיימת, הרי הזכות של יהודים לא"י אינה בעלת אופי פרטי יחיד - אלא היא זכותו של כלל ישראל. לי עצמי כפרט - אין לי כל תביעה או זכות על הארץ. זכותי האישית נובעת מכך שאני חלק מכנסת ישראל וחבר בה, וכיוון שהארץ שייכת לכנסת ישראל, הרי היא שייכת גם לי. הקניין של יהודי בארץ ישראל אינו חזקת יחיד אלא חזקת הכלל, חזקתה של כנסת ישראל כאישיות מטאפיזית. אמנם לכל אחד מאתנו זכות לא"י - אבל זכות זו באה אך ורק מתוך ההתדבקות החד משמעית בכנסת ישראל, מתוך ההזדהות המלאה עם כנסת ישראל...". (יעל התשובה, ירושלים, תשל"ה, בעריכת פינחס הכהן פלאי, עמ' 75-76). מעתה ניתן לומר: כדי להצדיק את בעלותו על הקרקע צריך הוא להזדהות עם כנסת ישראל, שמכוחה ניתנה לו חלקה זאת.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

כיוצא בזה מצינו בווידיאו מעשרות. לאחר וידוי המעשרות המנוסח בלשון יחיד, שכן הוא שקיים מצוות התרומות והמעשרות על דקדוקיהן, הוא מבקש: "השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך את עמך את ישראל ואת האדמה אשר נתת לנו כאשר נשבעת לאבותינו ארץ זבת חלב ודבש" (כ"ו, טז).

בשתי מצוות אלו העניין בולט ומודגש, והן מלמדות על המצוות האחרות, שאף בהן משניך המקיים מצוותו הפרטית לכלל ואוצר אותה באוצר הזכויות הכללי של האומה.

ו. תורה ותפילה

כבר אמרנו, עניינה של ברית: זיקה הדדית, כל אחד מן הנכנסים בברית נותן את חלקו. אפשר לנו לראות את ההדדיות גם בדרך זו: חלקו של הקב"ה - תורה; חלקו של האדם מישראל - תפילה. תורה שורשה למעלה והיא מורדת אל עם ישראל. תפילה היא פנייה של האדם למטה, פנייה המופנית אל היושב בשמיים.

ועתה צא ולמד ומצאת, כי אין בכל התורה מצוות תפילה של מטבעות תפילה מנוסחות אלא אלו שתיים בלבד שבפרשתנו: מקרא ביכורים וידוי מעשרות. ונראה שעניין זה הוא שגרם לקביעתן כאן בפרשת הברית.

אכן על ביכורים כבר דיברה תורה בספר שמות, אבל כאן עיקר הדיבור אינו על ההבאה למקדש, אלא על מטבע האמירה המלווה אותה: "ובאת אל הכהן... **ואמרת** אליו **הגדתי... וענית ואמרת**..."¹¹. ודאי שכך הדבר לגבי וידוי מעשרות, שכל עצמה של המצווה בזה היא האמירה, הפנייה כלפי מעלה.

משפתחה התורה 'ערוץ' לאדם מישראל לפנות אל בוראו, נוצרה כמין הדדיות, וניתן לכרות את הברית.

ז. ברוך אתה בשדה

אולי ניתן להוסיף מבט שונה. פרשתנו - פרשת הברכות והקללות. מרובות מאוד הן הקללות (וחז"ל מנו צ"ח קללות¹²). ביקשה התורה להקדים למסכת כבדה זאת עוד ברכות מתוך מצוות שבתורה. היכן מצינו ברכות במצוות? הווי אומר: במצוות ביכורים ובמצוות וידוי מעשרות. מבעדן נשקפת לנו ברכה רבה השרויה במעשי ידיו של אדם מישראל העובד את אדמתו ונהנה מיגיעו. הרי בזה השתקפות של ברכת חיים טבעיים ושלוים, מעין זו שהשמיע משה בסמוך לסיום ברכותיו:

"וישכן ישראל בטח בדד עין יעקב אל ארץ דגן ותירוש אף שמו יערפו טל"
(דברים, ל"ג, כח).

¹¹ ובתוכן האמירה מובלט כוחה של תפילה וזעקה: "ונצעק אל ה' אלהי אבותינו וישמע ה' את קלנו" (כ"ו, ז).

¹² מדרש תנחומא, נצבים, א.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ומעין זו שהתקיימה בימיו של שלמה המלך:

"יהודה וישראל רבים כחול אשר על הים לרב אכלים ושׂתים ושׂמחים"

(מלכ"א, ד', כ).

"וישב יהודה וישראל לבטח איש תחת גפנו ואיש תחת תאנתו..."

(שם, ה', ה).

מגדים י (שבט תש"ן)

44